

Grzegorz Gazda

Profesor Stefania Skwarczyńska (1902-1988)

Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature 44, 305-312

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Profesor Stefania Skwarczyńska (1902–1988)

28 kwietnia 1988 roku zmarła w Łodzi Stefania Skwarczyńska, profesor zwyczajny Uniwersytetu Łódzkiego, członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, doktor honoris causa Łódzkiej Uczelni, człowiek nauki, którego dokonania w zakresie literaturoznawstwa piszą się w bibliografiach najwybitniejszych osiągnięć humanistyki europejskiej kończącego się stulecia. Należała do generacji wielkich osobowości, które ponad tragediami narodu i dramataми własnych rodzin uchroniły i twórczo rozwinęły najcenniejsze w świadomości Polaków wartości.

Pogrzeb Pani Profesor, który był wzruszającą manifestacją żalu, poczucia wielkiej straty i pamięci wielu setek ludzi, odbył się 3 maja, a więc dokładnie tego samego dnia, kiedy przed czterdziestu trzema laty przybyła do Łodzi, aby oddać temu miastu, jego nauce i kulturze najbardziej aktywną część swego życia.

Stefania Skwarczyńska urodziła się 17 listopada 1902 r. w Kamionce Strumiłłowej koło Lwowa w rodzinie inteligencko-ziemiańskiej jako córka Mieczysława Strzelbickiego i Marii ze Ścibor-Rylskich. W 1908 r. umiera matka Pani Profesor, a rodzina przenosi się do Nowego Sącza, gdzie ojciec obejmuje stanowisko starosty. W latach 1913-1921 Stefania Skwarczyńska uczęszcza do klasycznego gimnazjum żeńskiego w Nowym Sączu, a potem do Gimnazjum Męskiego w Sanoku, w którym uzyskuje maturę. „Trzyletni pobyt w gimnazjum sanockim – wspominała u schyłku swego życia¹ – był dla mojego rozwoju intelektualnego i dla mojego rozkochania w literaturze wyjątkowo przychylnym. Jest to niewątpliwie zasługa moich wybitnych tam nauczycieli, ale także i gimnazjalnej biblioteki – wyjątkowo wspaniałej, obfitej i mądrze zorganizowanej. Przede wszystkim dysponowała ona poważnym zasobem dzieł literackich i dzieł o literaturze oraz o kulturze – i to nie tylko dziełami polskimi; my młodzi mieliśmy do dyspozycji zarówno dzieła polskie oraz łacińskie i greckie, jak dzieła poetów niemieckich – w dobrych, naukowych wydaniach; znajdowały się tam także książki francuskie, a sporadycznie i w innych jeszcze językach”.

W 1921 r. rozpoczyna studia z zakresu polonistyki i romanistyki w Uniwersytecie Jana Kazimierza pod kierunkiem najwybitniejszych humanistów: profesorów – Juliusza Kleinera, Wilhelma Bruchnalskiego, Edwarda Porębowicza, Zygmunta Czernego, Jana Kasprówicza i Tadeusza Lehra-Spławińskiego. Do czasu uzyskania doktoratu w 1925 r. pod promotorską opieką profesora Kleinera na podstawie rozprawy pt. *Ewolucja obrazów u Słowackiego* (opublikowana przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie jako tom I serii „Badania Literackie”) uczestniczy dodatkowo w wykładach z zakresu nauki o literaturze prowadzonych na Uniwersytecie Warszawskim przez profesorów Józefa Ujejskiego i Bronisława Gubrynowicza.

W tym czasie podejmuje pracę nauczycielską (egzamin państwowy z zakresu polonistyki i romanistyki składa w Uniwersytecie Jana Kazimierza w roku 1927): w latach 1923-1929 w Stanisławowie w Gimnazjum Sióstr Urszulanek i w Gimnazjum im. E. Orzeszkowej; do 1932 r. w Gimnazjum Macierzy Szkolnej w Brześciu, a w latach 1932-1939 w Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej oraz w Pedagogium w Łodzi.

Lata trzydzieste dzieli Stefania Skwarczyńska między Łódź i Lwów.

¹S. Skwarczyńska, *U źródeł autobiografii naukowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1987, nr 3, s. 286-287.

W 1937 r. na Uniwersytecie Jana Kazimierza uzyskuje habilitację – pierwszą w Polsce – z zakresu teorii literatury na podstawie imponującej pod każdym względem rozprawy pt: *Teoria listu* (opublikowana w tymże samym roku nakładem Towarzystwa Naukowego we Lwowie) i prowadzi w tamtejszej uczelni – do 1939 r. – wykłady z teorii literatury.

Na kilka miesięcy przed wybuchem wojny otrzymuje nominację na stanowisko profesora nadzwyczajnego w Oddziale Łódzkim Wolnej Wszechnicy Polskiej i obejmuje Katedrę Historii i Teorii Literatury. Bierze czynny udział w pracach Koła Polonistów a później w Towarzystwie Polonistów Rzeczypospolitej Polskiej w Łodzi jako wiceprezes, następnie jako prezes. Zostaje członkiem korespondentem Towarzystwa Naukowego we Lwowie. W 1937 r. jest współzałożycielem periodyku naukowego „Prace Polonistyczne” (pełni w nim – z przerwą na czas wojny, kiedy została zawieszona edycja czasopisma – faktycznie funkcję redaktora naczelnego do 1957 r.).

Po wybuchu wojny przedostaje się z Łodzi do rodzinnego domu w Dąbrówce koło Sanoka a potem do zajętego przez Rosjan Lwowa. Od października 1939 do kwietnia roku następnego pracuje jako docent w uczelni lwowskiej, przemianowanej na Uniwersytet im. Iwana Franki.

W kwietniu 1940 r. Stefania Skwarczyńska wraz z córkami i chrześniakiem została przymusowo wysiedlona i do listopada tegoż roku, do czasu skutecznej interwencji Wandy Wasilewskiej i lwowskich przyjaciół u najwyższych władz ZSRR, przebywała w Kazachstanie pracując w niezwykle znojących i trudnych warunkach w jednym z kolchozów. „I znów profesorowi J. Kleinerowi udało się – opowiadała po latach Pani Profesor – wyprosić dla mnie powrót do uniwersyteckiej pracy, oczywiście nadal w charakterze docenta, a nie profesora. Ale i to najzupełniej wystarczało na utrzymanie sporej rodziny, a nawet jej powiększenie. A to w ten sposób, że przyjęło się do czasu za swoją dziewczynkę, która wraz ze swoją nieco starszą siostrą uciekła z Kazachstanu po śmierci z głodu swej matki, a która nie miała we Lwowie nikogo, kto zechciałby ją przytulić”².

Po zajęciu Lwowa przez wojska hitlerowskie, od 1941 r. aż do końca wojny prowadzi Stefania Skwarczyńska tajne nauczanie uniwersyteckie, działa w konspiracji (pseudonim „Maria”) w szeregach Armii Krajowej uczestnicząc w jej akcjach oświatowych i wydawniczych.

² *Idem*, s. 299.

Bierze także udział w różnych przedsięwzięciach na rzecz pomocy Żydom. Redaguje czasopisma „Służba Państwu” i „Kobieta w walce”, opracowuje i wydaje tomiki poetyckie *Wierne płomienie* i – przy współpracy Mirosława Żuławskiego – *Śpiew wojny*. Przez kilka miesięcy pracuje jako karmicielka wszy przy lwowskim Instytucie Biologii prof. J. Weigla.

Pod koniec wojny, po wycofaniu się Niemców, po ponownym zajęciu Lwowa przez Rosjan, Stefania Skwarczyńska na powrót podejmuje pracę w Uniwersytecie im. Iwana Franki jako docent romanistyki (do kwietnia 1945 r.). Na początku maja tego roku przyjeżdża – na zaproszenie władz polskich – do Łodzi, aktywnie włączając się do prac reaktywowania życia naukowego i kulturalnego. Współorganizuje Uniwersytet Łódzki: jako profesor obejmuje Katedrę Teorii Literatury.

Pierwsze pięciolecie wyzwolonej Polski to okres w biografii Pani Profesor niezwykle bogaty i różnorodny. Zapisał się na trwałe w historii nauki polskiej i kultury naukowej w Łodzi. Stefania Skwarczyńska oprócz akademickich obowiązków na Uniwersytecie prowadzi wykłady w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej (w latach 1948-1949 jest dziekanem Wydziału Dramaturgicznego) i w Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej. Tworzy Łódzki Oddział Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza (prezes do 1949 r.), jest współzałożycielką Łódzkiego Towarzystwa Naukowego (do 1950 r. sekretarz naukowy Wydziału I). Inicjuje powstanie miesięcznika „Znak” (czł. kolegium do 1955 r.), wznawia „Prace Polonistyczne”, jest członkiem kolegium w redakcji „Pamiętnika Literackiego” (do 1948 r.). Powołuje do życia „Zagadnienia Literackie”. Zostaje członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności (1951) oraz Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. W 1950 r. uczestniczy w pracach II Światowego Kongresu Pokoju jako członek Międzynarodowego Komitetu Pokoju. Wydaje kolejne książki: *Z teorii literatury cztery rozprawy* (Łódź 1947), *Systematyka głównych kierunków w badaniach literackich* (Łódź 1948) oraz dziesiątki nowych rozpraw. Wtedy też kształtują się metodologiczne i problemowe zręby przyszłych dokonań, które na trwałe wejdą do dziejów nauki o literaturze nie tylko w Polsce.

W 1951 r. następuje likwidacja Katedry Teorii Literatury, jedynej na ów czas i pierwszej w Polsce tego rodzaju placówki akademickiej w Polsce. Zlikwidowano bibliotekę Katedry, chciano przekreślić wieloletni jej dorobek. Stefania Skwarczyńska i jej zespół naukowy zostali

przeniesieni do Katedry Literatury Polskiej UŁ.

Mimo tych przeszkód i jakby na przekór nim lata pięćdziesiąte w biografii Stefania Skwarczyńskiej to czas imponująco efektywnej pracy naukowej. Wydaje wtedy – zarysowane wcześniej – dwa tomy *Wstępu do nauki o literaturze* (Warszawa 1954), dzieła bez precedensu w piśmiennictwie literaturoznawczym ze względu na rozległość założeń badawczych. Powstaje wzorcowa po dziś dzień monografia o schillerowskich inscenizacjach *Nie-boskiej komedii* na tle teatralnych dzieł tego arcydramatu Zygmunta Krasińskiego (1959), prace poświęcone Mickiewiczowi (m.in. przeszło sześciusetstronicowa książka *Mickiewiczowskie powinowactwa z wyboru*, Warszawa 1957) oraz zręby wielotomowej *Teorii badań literackich za granicą* (ostatni szósty wolumin ukazał się dopiero w 1986 r. po wieloletnich i nienormalnych perturbacjach wydawniczych nie z winy autorki).

Popaździernikowa odwilż przywraca Pani Profesor Katedrę Teorii Literatury. „Dawni przeciwnicy – pisała po latach – stali mi się przeważnie miłymi kolegami o przyjacielskiej postawie”³. Rozpoczyna się oto następny etap szczególnej aktywności Stefania Skwarczyńskiej, aktywności, której rytm nie osłabnie już do ostatnich dni życia Uczzonej. Rozwija się Katedra: zgodnie z badawczo-naukowymi i dydaktycznymi założeniami na temat związków sztuki literackiej, filmowej i teatralnej (wykładnię tych założeń przedstawiła Pani Profesor na Kongresie Kultury Polskiej w 1966 r.) obok istniejącego Zakładu Teorii Literatury powstają: Zakład Wiedzy o Filmie (1959) i Zakład Dramatu i Teatru (1969), a placówka otrzymuje nazwę Katedry Teorii Literatury, Teatru i Filmu (1970), aby po trzech latach uzyskać status Instytutu Teorii Literatury, Teatru i Filmu, w którym tuż przed odejściem na emeryturę jego dyrektora, Stefania Skwarczyńskiej (30 IX 1973), opracowana została koncepcja studiów magisterskich z zakresu tych trzech specjalności. Wcześniej, w 1969 r. z inicjatywy Pani Profesor powołano przy Instytucie Wydziałowe Studium Doktoranckie z teorii literatury, teatologii i filmoznawstwa.

W 1958 r. powstaje, powołany przez Stefanię Skwarczyńską (przy współpracy profesorów: Jana Trzynadłowskiego i Witolda Ostrowskiego) półrocznik „Zagadnienia Rodzajów Literackich/ Woprosy Litteraturnych Żanrow /Les Problèmes des Genres Littéraires”, pismo o

³ *Idem*, s. 304.

międzynarodowym zasięgu i takimż prestiżu. Do tej pory ukazało się 60 tomów pisma, w którym publikowali prace literaturoznawcy ze wszystkich kontynentów. Kierowała Pani Profesor tym wydawnictwem ze szczególnym oddaniem i pasją do ostatnich tygodni swojego życia.

„Zagadnienia Rodzajów Literackich” to tylko jeden z elementów działalności Stefanii Skwarczyńskiej na międzynarodowym forum nauki o literaturze, działalności godnej oddzielnego opracowania. Była członkiem Assotiation Internationale de Littérature Comparée, członkiem Komitetu Patronackiego Travaux du Group de Recherches Internationale – 1900 przy Carleton University w Kanadzie, pozostawała w żywych kontaktach naukowych z placówkami naukowymi na całym świecie uczestnicząc w konferencjach naukowych i kongresach. W 1970 r., po zmarłym akademiku W. W. Winogradowie obejmuje przewodnictwo Komisji Poetyki i Stylistyki Międzynarodowego Komitetu Sławistów nadając tej Komisji nową i niezwykle żywotną jakość i kieruje nią do roku 1977 r. (potem uzyskuje godność Przewodniczącego Honorowego).

W roku 1961 zostaje członkiem Komitetu Nauk o Literaturze Polskiej PAN, w 1971 członkiem korespondentem Polskiej Akademii Nauk, a w cztery lata później członkiem rzeczywistym. Była członkiem Rady Naukowej IBL PAN, a także przewodniczącą Rady Naukowej Instytutu Sztuki PAN (1972-1978).

W latach sześćdziesiątych ukazują się dalsze, ważne w dorobku naukowym Stefanii Skwarczyńskiej książki: fundamentalny dla współczesnej genologii tom trzeci *Wstępu do nauki o literaturze* (Warszawa 1965), kontynuacja zainteresowań romantyzmem *W kręgu wielkich romantyków polskich* (Warszawa 1966) oraz tom studiów zatytułowany *Wokół teatru i literatury* (Warszawa 1970). Potem opublikuje autorka jeszcze dwa takie zbiory sumujące jej dorobek: *Pomiędzy historią a teorią literatury* (Warszawa 1975) oraz *W orbicie literatury, teatru, kultury naukowej* (Warszawa 1985). W latach sześćdziesiątych też stabilizuje się i uzyskuje swoje należne miejsce w teatrologii koncepcja Stefanii Skwarczyńskiej nazywana Teatralną teorią dramatu (pierwsza rozprawa na ten temat pt. *Zagadnienie dramatu* ukazała się już w 1949 r.). Zamykając ten pośpieszny rejestr książek i tematów wymienić trzeba jeszcze jedną książkę, a mianowicie *Kierunki w badaniach literackich* (Warszawa 1984) znaczące dzieło w dokonaniach Pani Profesor jako

metodologa i historyka nauki o literaturze.

W uznaniu zasług naukowych, dydaktycznych i organizacyjnych otrzymała Profesor Stefania Skwarczyńska wiele nagród i odznaczeń: m.in. nagrody naukowe Ministra Szkolnictwa Wyższego I stopnia oraz Rektora Uniwersytetu Łódzkiego, Nagrodę Fundacji im. A. Jurzykowskiego z Nowego Jorku za rok 1973, doroczną nagrodę Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego im. ks. Idziego Radziszewskiego za „całokształt dorobku naukowego w duchu humanizmu chrześcijańskiego” (1977) oraz nagrody naukowe im. Włodzimierza Pietrzaka (1953, 1973, 1975, 1985) i nagrody naukowe m. Łodzi. Z listy licznych odznaczeń wymienić należy m.in. Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski (1966), Medal Komisji Edukacji Narodowej (1969), Honorową Odznakę m. Łodzi (1957), Złotą Odznakę Związku Nauczycielstwa Polskiego (1971), Medal UŁ „W służbie społeczeństwa i nauki” (1975).

W 1981 r. Rektor i Senat Uniwersytetu Łódzkiego nadaje Stefanii Skwarczyńskiej tytuł doktora honoris causa.

Lista tych honorów, nagród i odznaczeń jest długa, ale nie tak długa – co trzeba powiedzieć – jak wskazywałyby na to dokonania Uczonej. Nie przywiązywała wagi Pani Profesor do tych honorów, bo też budowała swój prestiż i autorytet na wartościach rzeczywiście istotnych.

Te fakty i daty, te losy i ta biografia zapisane w koniecznym skrócie (nie jednej monografii trzeba, aby dokonać opisu ogromu dzieła naukowego Pani Profesor⁴) to zaledwie zarys życiorysu uczonej, nauczyciela i akademickiego wychowawcy oraz niestrudzonego nigdy organizatora nauki. W nieskończenie wdzięcznej pamięci i – nie waham się powiedzieć – w wiecznej myśli studentów, doktorantów, uczniów i naukowych przyjaciół z Uniwersytetu Łódzkiego, z placówek naukowych całej Polski i świata przecież pozostanie Pani Profesor Stefania Skwarczyńska jako prawdziwie wielki i szlachetny człowiek. Jej dom, Jej serce i Jej umysł zawsze służyły tym wszystkim, którzy potrzebowali życiowej pomocy, moralnego wsparcia i naukowej konsultacji.

⁴ Obszerniejsze omówienie dorobku Stefanii Skwarczyńskiej przynoszą dwa studia: M. Jasińskiej, *Stefania Skwarczyńska jako teoretyk literatury* oraz W. Lipiec, *Problematyka dramatu w pracach Stefanii Skwarczyńskiej*, drukowane w „Pracach Polonistycznych”, 1965, seria XX. Por. także A. Kluba-Polatyńska, A. Sorbjan, *Dokumentacja twórczości naukowej Stefanii Skwarczyńskiej*, pod red. Stanisława Kaszyńskiego, Łódź 1984.

Była najwyższym autorytetem moralnym i naukowym. Tworzyła nie tylko dzieła o najwyższej randze, nie tylko instytucje, które wciąż trwają, ale kreowała też ludzi – rzesze literaturoznawców, artystów i wychowawców.

Nauce była oddana przede wszystkim. „Praca naukowa – pisała w 1946 r. – to praca, trud domagający się nie tylko rozmachu horyzontów wewnętrznych, ale i wyrośnięcie ponad łatwe biologiczne «ja», odepchnięcie prostej witalności. Trzeba poddać życie swoistej ascezie, której wyznacznikiem jest wyrzeczenie i bezinteresowność. Mało tego: żywy stosunek do pracy naukowej to niemal klasztorne przyzywanie ofiary i bolesnych niedostatków; kto się poświęca pracy naukowej, wkłada osobiste życie w koleiny wiecznego głodu wiedzy i wiecznego nienasyceńca”⁵.

Etos badacza, z którego pochodzi powyższy cytat to program naukowy i światopoglądowy Stefanii Skwarczyńskiej. Była mu wierna od pierwszej swej publikacji po tekst ostatni poświęcony dziejom obrazów wieńca laurowego i korony cierniowej w literaturze polskiej.⁶

Grzegorz Gazda

⁵S. Skwarczyńska, *Etos badacza*, „Prace Polonistyczne” 1946, seria IV, s. 4-5.

⁶S. Skwarczyńska, *Pozytywizm a sytuacja oraz funkcja obrazów wieńca laurowego i korony cierniowej w poezji* [w:] *W kręgu historii i teorii literatury. Księga ku czci profesora Jana Trzynałdowskiego*, pod red. Bogdana Zakrzewskiego i Andrzeja Bazana, Wrocław 1987. Studium to jest częścią książki, nad którą pracowała Pani Profesor do ostatnich dni życia.